

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
FACULTEIT INGENIEURSWETENSCHAPPEN

Religie, zingeving en levensbeschouwing

Verkiezingsploeg ZET

Eerste zit met ZET
<http://zet.vtk.be>

Gratis

MEMENTO

studiebegeleiding.be

Katholieke Universiteit Leuven
Faculteit Ingenieurswetenschappen

**Religie, zingeving en levensbeschouwing:
examenvragen**
Studentencursus Zet

1. Verklaar de relatie tussen christendom en humanisme.

(p. 41): Het humanisme van Erasmus kenmerkt zich door redelijke overtuiging en geestelijke werfkracht. Er is geen plaats voor onverdraagzaamheid gegroeid uit gebrek aan inzicht. Hij is gekant tegen het fanatisme dat men één geloof aan allen wil opdringen en overal de menselijke gemeenschap splitst in gelovigen en kettters, aanhangers en tegenstanders, terwijl de christelijke god, volgens Erasmus, juist de veelvormigheid wil. Sebastiaan Castellio keert zich tegen ketterprocessen. Men moet het woord en de overreding gebruiken om op te komen voor wat men als waarheid ziet, niet het zwaard. Hoe dieper men overtuigd is van het christelijke geloof, hoe minder men geneigd is tot een verdoemenisoordeel. Het is een principiële stellingname voor verdraagzaamheid, met argumenten die ontleend zijn aan de bijbel, het natuurrecht en de kerkvaders.

(p. 2, 4, 112): De humanist zoekt de zin van het leven in het leven zelf. Voordien werd de zin van het leven in het christendom gezocht. Het christendom was een referentiekader waarin een antwoord gegeven werd op een grote hoeveelheid zinsvragen.

(p. 41): Erasmus en zijn humanistische beweging hebben zich vooral gericht op de autonomie van de rede en van het ethische bewustzijn.

2. Bespreek de relatie tussen cultuur en zingeving/geloof

(p. 12): De biologische zwakke structuur van mensen dwingt tot ingrijpen in de natuur en de wereld rondom ons. Om dit te verantwoorden, probeert de mens een overzicht over het geheel te krijgen via een cultuurontwerp. Cultuur is het antwoord op de vraag naar het geheel dat men niet kan overzien, maar dat men toch nodig heeft om het individuele handelen zinvol te maken.

Mensen handelen en veranderen de wereld en hun situatie vanuit een bepaald geloof, minstens het geloof dat het zinvol is wat men doet. Dit vergt immers moed. Het mens-zijn, en het ganse cultuurproject impliceren een engagement, een zeker geloof dat het zinvol is wat men doet.

Alle mensen die aan de menselijke cultuur deelnemen en hiertoe hun steentje bijdragen, geloven op één of andere manier. Anders zouden ze geen voet verzetten en geen enkele inspanning leveren. Cultuur veronderstelt dus geloof. Cultuur ontstaat immers als een antwoord van mensen die naar hun bestemming op zoek zijn en daarmee zichzelf een zinvol doel stellen.

3. Welke is volgens u de betekenis van godsdiensten voor antropologie en cultuur?

Antropologie gaat op zoek naar “wat is de mens”. Kennis van godsdienst is hierbij onontbeerlijk, want godsdienst is een wijze van menszijn, het behoort tot datgene dat de mens tot cultuurscheppend wezen maakt.

Mens-zijn is een creatieve opdracht binnen een cultuur:

- Cultuur is een manier van ervaringen selecteren en interpreteren met als doel het geheel te vatten. → Interpretatiekader nodig. In de premoderne tijd was godsdienst een belangrijk interpretatiekader. In de moderne tijd probeert men een heelheidsvisie te geven die losstaat van godsdienst.

- Cultuur is een manier van handelen. In die zin veronderstelt cultuur het geloof dat wat men doet zinvol is.

Antropologie kan godsdiensten bestuderen om iets over het mens-zijn te leren, want:

- Verschillende godsdiensten verwijzen naar verschillende manieren van omgaan met de vraag naar het geheel.
- Verschillende godsbeelden zeggen iets over het mens-zijn en over de cultuur. De religieuze ervaring is immers steeds verward met de menselijke ervaring.

Veelheid aan godsdiensten: godsdiensten en religies spruiten telkens voort uit een verscheidenheid van omgaan met de vraag naar het geheel.

4. Waartoe dienen godsdiensten? (H. Arts)

(p. 1, 14 ev.): Alle godsdiensten hebben minstens een dubbel opzet:

- De volgeling in contact brengen met zijn god of goden. Dit contact kan een pragmatische of religieuze bedoeling hebben.
- Aan de belangrijkste gebeurtenissen van het leven een diepere betekenis of zin geven.

De vraag is op welke manier en langs welke structuren de diverse godsdiensten dit dubbel doel proberen te bereiken?

De functies van godsdiensten:

- Godsdiensten zijn systemen die de mens toelaten zijn weg te vinden in het leven, zodat hij zijn uiteindelijk doel kan bereiken (J. Bowker).
- Godsdiensten wekken de diepere lagen van het onbewuste in mindere of meerdere mate op → persoonlijke groei. [Godsdiensten zijn bruggen tussen de mens en zijn inwendige god](Jung).
- Godsdiensten maken het de adepten mogelijk om het goddelijke of sacrale te ervaren en om er daadwerkelijk mee in voeling te treden. Dit kan door het aanbieden van religieuze taal en praktijk:
  - Gebruik van holle taal leidt tot ongeloof.
  - Één taal is niet meer waard dan een andere om de waarheid te bevatten. Wie godsdiensten wil afwegen, moet de aangepaste symbolen, rituelen, begrippen en woorden, die het mogelijk maken in contact te treden met het Oneindige en inzicht te krijgen in de uiteindelijke zin van het menselijke leven, bekijken.
  - Hoe ruim de blik is op de werkelijkheid, is afhankelijk van de begrippen en categorieën waarin die mens spreekt en bidt.
  - Twee belangrijke restricties voor wie godsdiensten met talen vergelijkt:
    - * Taal beheersen → wereld van persoonlijke en religieuze ervaringen kan opengaan.

* Taal impliceert een bepaald gedrag en levensstijl.

- Voor de mens mogelijk maken om in contact te treden met het diepste in zichzelf, namelijk met God. De verhouding tot god is verschillende van cultuur tot cultuur en van mens tot mens.

5. Welke historische breukmomenten verklaren het einde van de religieuze cultuur/culturele religies in het Westen?

(p. 30 ev.): In een religieuze cultuur is er geen strikte scheiding tussen godsdienst en ethiek, noch tussen godsdienst en politiek of godsdienst en recht. Geen onderscheid tussen het profane en het religieuze. De cultuur is als zodanig religieus.

Aan het einde van de 16e eeuw ontwerpt Francis Bacon een nieuwe wetenschapsfilosofie, gefundeerd op systematische inductie. De logica wordt vervangen door experimentele wetenschap.

Hugo Grotius (beïnvloed door Erasmus), een overtuigd pleitbezorger van een humaan christendom, werkt een rechtsfilosofie uit waarvan de beginselen niet langer steunen op verwijzingen naar het goddelijk recht.

René Descartes zet filosofisch de moderne tijd in.

A. Vergote: De moderniteit is in de schoot van het Christendom ontstaan, rond het verstaan van drie sleutelmomenten: vrijheid, rationaliteit en tolerantie.

(p. 45 ev.): Het ontstaan van de wetenschappelijke geest kan beschouwd worden als het tweede historische breekpunt in de religieuze cultuur. Het systematisch nastreven van methodisch verantwoord waarheidsinzicht op alle domeinen van de werkelijkheid. Deze methodiek is in feite Grieks erfgoed. Mythes bevragen en ze rationeel interpreteren, was een eigenschap van de Griekse cultuur. Men begon te zoeken naar theorieën die de kosmos verklaarden als een mechanisch geregeld geheel, zonder verwijzing naar erin werkzame goddelijke machten. Dit werd pas volledig doorgezet in de 17e en 18e eeuw tijdens de Verlichting, adhv het joods-christelijk monotheïsme.

(p. 50 ev.): De Verlichting betekent de definitieve breuk met de culturele religie.

6. Wat zijn de typische kenmerken van een religieuze cultuur?

(p. 24 ev., 30):

- In een religieuze cultuur is er geen strikte scheiding tussen godsdienst en ethiek, noch tussen godsdienst en politiek of godsdienst en recht. Geen onderscheid tussen het profane en het religieuze. De cultuur is als zodanig religieus.
- Polytheïstische religies zijn een milieu van leven, denken en zich gedragen. Ze doordringen alle bestaanssferen. De goden zijn verpersoonlijkte machten die samen de kosmos en de natuur uitmaken. Meestal zijn de goden zoals de natuur is, noch oneindig, noch scheppend, nog echt transcendent of immanent. Alles is religie.
- Het ritualisme: Riten drukken het verschil tussen mensen en goden uit, maar bevestigen tegelijkertijd hun verbondenheid. De voornaamste rite is

overal het offer. Dit bevestigt het verschil tussen mens en dier, en brengt intenties mee zoals het afsmecken van weldaden en gunsten, of boetedoening en verzoening.

- Verhouding tot het goddelijke: collectief oergeloof. Dat de goden bestaan is een evidentie, men mag er geen waarheidsoordeel over uitspreken. Men belijdt de goden niet, men bevestigt ze door ritens (offers, beelden). Het oergeloof wordt gepresenteerd in mythologische verhalen. Het pretendeert geenszins de waarheid te vertellen, want dit tast de prereflexieve oerzekerheid aan. Expliciet bewust gelovig zijn heeft hierin geen plaats; ongelof is trouwens ook niet mogelijk.
- Mysterie van de seksuele vruchtbaarheid: Nergens is de goddelijke macht zo krachtig als in de seksuele voortplantingskracht. (vb. gouden kalf, fallusbeelden) Sigmund Freud zocht de oorsprong van de religie in de cultus van de seksualiteit.
- Tegenstelling tussen rein en onrein: (vb. koosjer eten). De tweedeling rein/onrein structureert in deze religies de wereld. Ze bepalen niet enkel de ritens of de communicatie met het goddelijke maar ook de morele wetten. (vb. doden = onrein). Dit behoort nog niet tot het verleden.
- Traditionele religies. De religie is alomtegenwoordig en individuele mensen zijn geen vrij handelende subjecten. Aan een culturele religie beantwoordt een religieuze cultuur die holistisch is. Die religies hebben geen stichter, geen persoonlijkheid, en het religieuze heden is een herhaling van het tijdloze verleden. Traditie duidt op de geloofsinhoud die men van generatie op generatie overlevert.

7. Omschrijf het verschil tussen een culturele religie en een gesecculariseerde godsdienst.

(p. 31 ev.): Een **culturele religie** doordringt alle levensdomeinen, fundeert en geeft zin. Het is niet zo dat de religie zodanig in de cultuur opgaat dat ze zich niet meer als zodanig en in haar specificiteit kan manifesteren. De religie behoudt haar eigenheid en manifesteert die in specifieke tekens, taalgehelen en gedragingen. Toch heeft ze een allesomvattend karakter. Er kan niet gesproken worden over geloof in de strikte zin van het woord (persoonlijke overtuiging). Geloof is geen optie.

Een **gesecculariseerde godsdienst** is een domein naast de andere levenssectoren. De godsdienst is gereduceerd tot het private domein, en wordt maatschappelijk als irrelevant beschouwd. Door de grote differentiatie van de moderne samenleving, is het onmogelijk dat een godsdienst nog de basis zou kunnen zijn voor culturele integratie. Een gesecculariseerde godsdienst is een optie. Ze kleurt niet de ganse samenleving, mensen kunnen er vrij en persoonlijk voor kiezen of ze aan een specifieke godsdienst deel zullen nemen.

8. In de moderniteit groeit de idee dat rechtvaardigheid niet mag verward worden met waarheid ter wille van de bescherming van een aantal formele vrijheden: leg uit.

(p. 36 ev.): Rechtvaardigheid is tweevoudig (Rawls):

- Gelijkheid voor de wet (ieder heeft recht op een gelijke vrijheid) = gewetensvrijheid, meningsvrijheid. De functie van de wetgever bestaat erin te verhinderen dat de meningsvrijheid van de één de meningsvrijheid van de ander belemmert.
- Voorwaarden om de nadelen van de meest achtergestelden bij de verdeling van de goederen te beperken.

Intolereerbaar op het institutionele vlak is de verwarring tussen rechtvaardigheid en waarheid (of de pretentie van de waarheid). → Bescherming van de vrijheden die de verdediging van een publieke orde vereisen. Zo 'n verdediging is noodzakelijk opdat de vrijheden verzekerd zouden blijven.

- Formele vrijheden worden uitgeoefend in gemeenschappen die belangen en een sociaal gewicht hebben. Sommige zijn groter dan de andere, hebben minder of meer autoriteit. De rechtsstaat moet bijgevolg de benadeling van de minoritaire groepen minimaliseren.
- Gevaar: tendens om enerzijds de sfeer van de rivaliserende vrijheid onrechtmatig toe te eigenen, anderzijds met de tendens van de politiek om orderegels te vermengen met opgelegde regels, gericht tegen de inhoud van een ander discours.
  - De staat moet zichzelf zien als scheidsrechter, niet als tribunaal van de waarheid (Ricoeur: la suprême ascèse du pouvoir).
  - Een absoluut neutrale staat is ideaal, maar bestaat niet. Zelfs de democratische rechtsstaat is geboren uit een cultuur waarvan ze zowel de expressie als de beschermer is.Een democratische rechtsstaat moet alles tolereren tenzij het een reëel risico loopt zichzelf op te heffen.

9. Tolerantie vraagt om het geweld van/in de overtuiging te beperken: leg uit.

(p. 39 ev.): Uit twee soorten intoleranties (theïstisch en atheïstisch) ontstond er geleidelijk aan een broze positieve tolerantie.

Deze tolerantie omvat de erkenning van het recht van de tegenstander, de andersdenkende of de andersgelovige om te bestaan. Geloven wordt een optie. Tolerant zijn vraagt dus op het culturele vlak offers. Het is niet zo evident om te aanvaarden dat andersdenkenden of andersgelovigen mijn opinies en geloofsovertuigingen die ik persoonlijk voor waar hou, radicaal in vraag stellen. In elke levensovertuiging steekt er immers iets principiëels intolerants, in die zin dat we niet gemakkelijk toegeven dat zij die niet denken zoals wij, hetzelfde recht hebben om hun overtuiging aan te hangen en het publiek te verdedigen. = geweld van/in de overtuiging (Ricoeur).

Tolerantie vraagt juist om dit geweld te beperken vanuit de presumptie dat de ander in zijn/haar overtuiging echt vrij is en dus om respect vraagt. → Respect voor de overtuiging van de ander. De prijs die men voor dit respect betaalt, is het gevolg dat de anderen mijn diepste overtuigingen dreigen te reduceren tot een simpele opinie.

10. Hoe belangrijk was/is de secularisatie voor het christendom als godsdienst?

(p. 50): Secularisatie is de culturele omslag waarbij de mens en de wereld uit zichzelf verklaard worden, vanuit hun wetmatigheden zonder enig beroep op een transcendente factor.

(p. 97): De secularisering manifesteert zich op drie gedragsdomeinen: geloofsinhoud, betrokkenheid bij de kerkelijke instituties, en de relevantie van het geloof voor het dagelijkse handelen. Dit betekent dat door de secularisatie het geloof haar grond verliest als referentiekader voor de mens. Het is mogelijk om een wereld voor te stellen zonder God. De mens kan zich losmaken van geloof en God. De Kerk verliest een stuk van haar macht.

(p. 38 ev.): Geloven wordt een optie, het is geen noodzaak meer. De Kerk moet bijgevolg via andere wegen mensen trachten te lokken. Als de Kerk en het christendom dit willen doen, zullen ze na moeten denken over hun positie in de wereld en over wat ze de wereld te bieden hebben. Dit heeft geleid tot een trage evolutie binnen de Kerk. Men gaat zich herpositioneren en beseffen dat men niet de enige optie is voor de hedendaagse mens. Het christendom gaat kritisch over zichzelf nadenken.

(p. 101): De Kerk kan als reactie op deze a-christelijke meerderheid 3 wegen inslaan:

- assimilatie (modernisering)
- tegen de tijdsgeest keren (traditioneel orthodox)
- overlevingsstrategie (klantenkerk)

11. Leg het verschil tussen secularisatie en secularisme uit.

Secularisatie is de culturele omslag waarbij de mens en de wereld uit zichzelf verklaard worden, vanuit hun wetmatigheden zonder enig beroep op een transcendente factor. Het betreft dus primair een wijziging in de verhouding mens-wereld. Om de wereld wetenschappelijk te verklaren, om de samenleving goed te structureren, om ethisch goed te leven, heeft de gesecculariseerde mens God en godsdienst niet nodig. Secularisatie leidt allerminst tot ongeloof en religieus verval. Waar zij weigert de natuur te vergoddlijken of het menselijke gezag te verabsoluteren laat zij ruimte voor het Absolute, als zij tenminste geen secularisme (nihilisme) wordt.

Secularisatie is de bevrijding van de mens tot zijn historische verantwoordelijkheid in een open wereld. **Secularisme** is de totalitaire afronding van de wereld tot een overzichtelijk geheel, waarin geen sprake meer is van een vragend niet-weten, maar waarin of het vragen of het niet-weten verdwijnt. Secularisme = nihilisme. Het secularisme verdedigt de idee dat alles verklaarbaar is binnen een hermeneutisch gesloten systeem zonder enige openheid voor een transcendente werkelijkheid. (athesme)

12. Waarom is ontmythologisering belangrijk voor de verstaanbaarheid van religies?

13. Wat is de postmoderne kritiek op de verlichtingsethiek waard, volgens F. De Wachter?

(p. 118): Volgens F. De Wachter gaat de klassieke ethiek uit van algemene ethische principes. Voorbeeld: als ik iemand help van wie ik hou, help ik die

vanuit het universele principe dat je iemand in nood moet helpen, niet omwille van mijn gehechtheid aan die persoon.

De postmoderne ethiek is gekant tegen de universele ethische principes.

- (a) Universele principes hebben onvoldoende impact op mijn psychodynamische attitudes.
- (b) Principes zijn niet alleen ineffectief op motivatievlak, maar getuigen van een concrete verarming van de ethische gevoeligheid.
- (c) Een principemoraal verarmt het leven. Men wordt er niet fijngevoeliger van en zo stapt men gemakkelijk voorbij aan de tragische kant van het leven.

F. De Wachter stelt zich de vraag of deze afwijzing van principes niet leidt tot relativistische willekeur. De postmoderne mens zou hetvolgende antwoorden:

- Neen, deze morele gevoeligheid kan worden onderhouden. Het is zelfs zo dat mensen om gewetensvol slecht te kunnen handelen zich bedienen van (universele) leerstellingen.
- Niet de theorie zal ons redden, wel allerlei niet-cognitieve strategieën zoals beschaving en verbeelding. (vb. als onze morele gevoeligheid aandacht voor het lijden van de mens vraagt, hebben we hiervoor geen filosofische theorie nodig)
- Ethiek is geen speurtocht naar rationele principes, maar het aanleren van een 'skill at imaginative identification'.

In de overgang van moderne naar postmoderne ethiek is er een herstel van de particuliere traditie. In de postmoderne ethiek mag het geleefde ethos weer ter sprake komen (symbolen, voorbeelden, verhalen en opvoedingspraktijken). Steken er achter elk groot maatschappelijk debat geen vormen van levensaanvoelen die het resultaat zijn van groepstradities? De antwoorden op bepaalde levensvragen zijn niet louter rationeel maar verwijzen naar subtiele vormen van levensaanvoelen, die krachtig leven in groepstradities. In de moderne ethiek wou men precies komaf maken met dergelijke particuliere gevoeligheden.

De Wachter stelt ook dat er soms overacting optreedt in de afwijzing van theorie, verantwoording en principes.

De wending naar het lokale hoeft niet noodzakelijk tegengesteld te zijn aan algemene opvattingen over menswaardigheid. Particulariteit is bovendien ambigu. Lokale gemeenschappen zijn lang niet altijd bevrijdend (vb. Taliban). In tegenstelling tot wat sommige postmoderners beweren is er nood aan de bescherming van een bepaalde universaliteit (mensenrechten) om bestaansrecht te verwerven.

14. Zijn er grenzen aan de tolerantie?

(p. 36 ev.): We kunnen op verschillende vlakken stoten op de grenzen van tolerantie:

- op institutioneel vlak: het niveau van de staat of de kerk,
- op cultureel vlak: het niveau van de relatie tussen mezelf en anderen (opinies, gedachten, meningen),
- op religieus en theologisch vlak: godsdiensten en de waarheidsvraag.

Op **institutioneel** vlak kunnen we ons vragen stellen over hoe ver deze tolerantie kan gaan. In welke mate moet men bijvoorbeeld intolerante groepen of personen tolereren?

Meestal is de mening dat een democratische rechtsstaat alles moet tolereren tenzij zij het reële risico loopt zichzelf op te heffen. Niet democratische partijen, die lang een democratische (tolerante) weg aan de macht kunnen komen vormen terzake een groot dilemma (Vlaams Blok, Oostenrijk,...). De tolerantiegraad mag niet zo hoog zijn dat ze extreme politieke opvattingen toelaat, die de huidige staatsvorm en bijgevolg de tolerantie bedreigen.

→ Een democratische rechtsstaat moet verdraagzaam zijn ten aanzien van de onverdraagzamen, maar niet tot elke prijs. (Mispelblom Meyer: *La tolérance, c'est la non-tolérance de l'intolérance*).

Alle voorhanden zijnde vreedzame en democratische middelen die nodig zijn om te reageren op wat niet geduld kan worden, mag men mobiliseren ten voordele van datgene wat het waard is om beschermd te worden.

Wanneer de vrijheid en de waardigheid van de burgers, traditioneel vertolkt in de mensenrechten, ter discussie staan, dan bereikt men de uiterste grenzen van de tolerantie.

Op **cultureel** vlak zijn er ook grenzen aan de tolerantie. Hier kan men intolerant zijn voor alles wat ons respect niet verdient (vb. pedofilie), wat elk individu, elke gemeenschap, elke collectiviteit ervaart als onverdraaglijk. Hieromtrent is er een consensus.

Op **religieus en theologisch** vlak kunnen we ons de vraag stellen of er een theologische rechtvaardiging voor de tolerantie bestaat. Nog niet zo lang geleden vond er een evolutie plaats van het in praktijk brengen van het agressieve van de overtuiging naar het benadrukken van het geweldloze van het getuigenis. Hier ging een hele geschiedenis mee gepaard.

In 1765 verschijnt Voltaire's *Traité de la tolérance*, gericht tegen het kerkelijke en koninklijke absolutisme. Stilletjesaan wordt hieruit de idee van de rechten van de mens geboren.

15. Wat denkt F. De Wachter over de zin- en waardenbeleving in onze postmoderne cultuur (+ persoonlijke evaluatie)?

(p. 121 ev.): Ethische redelijkheid wordt in concrete leerprocessen verworven. In de strijdbare afwijzing van theorie, verantwoording en principes, treedt er vaak overacting op.

- Als waarden worden beleefd in een veelheid van taalspelen en lokale ervaringen, is daarmee niet elke belofte van menselijke algemeenheid geknakt. Ervaringen kunnen ook voor anderen interessant zijn.
- Waarop steunt de romantische verwachting dat anti-intellectualisme uit zichzelf zal leiden tot een hernieuwde humaniteit en een hernieuwd respect van de mens voor de mens?
  - Emoties kunnen fanatiek worden
  - Gemeenschappen kunnen verdrukkend zijn
  - Metaforen kunnen wild worden

Misschien weerspiegelt de afkeer van funderende verhalen ook een concrete politieke situatie. het wegvallen van alternatieven waartussen men een keuze moet maken, doet de vroeger permanent gestelde eis tot verantwoording wegvallen.

→ Als de jeugd uit afkeer voor de grote verhalen zich opsluit in een a-politiek moralisme, versimpelde wij-gevoelens en ludiek estheticisme, en haar belangstelling voor het maatschappelijke project verliest, dreigt ze te realiseren waartegen zij in opstand kwam: een maatschappij zonder subject, die geen werk meer is van ethisch nadenkende mensen, maar een technocratisch systeem dat draait vanuit zijn eigen interne imperatieven.

Persoonlijk: ...dat moet je zelf invullen natuurlijk...

16. In welke mate verschilt de postmoderniteit met de moderniteit? (+ illustreer)

(Hoofdstuk 4): Het post-modernisme volgt op het modernisme en is de beweging die de cultuurbeweging aanduidt die momenteel het sterkst aanwezig zou zijn in alle artistieke en intellectuele uitdrukkingsvormen.

Moderniteit

De moderne samenleving creëert een gelaïciseerde samenleving waarin godsdienst naar het private domein wordt verdrongen. Het wordt een subsysteem waarin geloven een optie wordt.

vrijheid: religie bedreigt de vrijheid en autonomie van de mens

rationaliteit: zelf de waarheid ontdekken, aandacht voor het bewustzijn zelf

de mens verzet zich tegen de religie en plaatst zichzelf in het centrum van de wereld. Het komt erop aan de wereld te onderzoeken, te onderwerpen, ten dienste te stellen van de mens. Steunt op de rationaliteit van de mens. werkelijkheid aanpassen aan zijn noden en behoeften

tolerantie: institutioneel, cultureel, religieus

Postmodernisme

Het postmodernisme staat sceptisch tov. vele grote verhalen (bvb. christendom, marxisme). Men twijfelt niet aan de waarde, wel aan de pretentie om één bestaanswijze als de enige ethische bestaanswijze aan te duiden.

Post-modernen weigeren een principieel en universeel standpunt in te nemen en wensen ook niemand te overtuigen of overtuigd te worden. (= individualisering) (?? verbrokkeling, zoek- en experimenteergedrag).

Er is een mentale ontzuiling. In een geïndividualiseerde samenleving zal het sociale leven zich minder afspelen in de normaal ervaren sociale verbanden. We komen tot een andere manier van vermaatschappelijking. Er ontstaan niet zuilgebonden organisaties (Greenpeace)

Proces van individualisering (niet egoïsme). Dit proces van individualisering is niet identiek als egoïsme, elk creëert een eigen waardenpatroon los van verankering en bevoogding.

rationaliteit: basis van wat er in onze wereld fout gaat.

17. “Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft” (I. Kant): leg uit en bespreek.

(p. 54-55): De deïsten zijn gekant tegen gebeden, riten, dogma's omdat ze autoritair worden opgelegd en gehandhaafd. De bestaande religies zijn volgens hen superstructuren, gebouwd op de oorspronkelijke religie, gecentreerd rond dezelfde unieke godheid. Wat er overblijft van cultuur, is de cultuur van het morele gedrag.

Er wordt geen afscheid genomen van het christendom, ze leiden de noodzaak van de godsdienst af uit de universaliteit van het religieuze fenomeen.

Het deïsme accepteert het bestaan van een kracht, een principe of een oorsprong, maar die god is geen persoon die zich met de mens of het universum bezighoudt.

- God wordt afgeleid uit de kosmische orde.
- Ook de ethische orde is niet zinvol te denken zonder God te postuleren. → Vergaande moralisering/ethisering van de godsdienst: het enige wat God van de mens verlangt is dat mensen hun morele plichten vervullen.

→ Uit zichzelf wil de Verlichting het christendom geen vaarwel zeggen, maar het moet zich ontdoen van zijn historisch en particulier karakter. Het moet voldoen aan de hoogste eis van redelijkheid, universaliteit en algemeengeldigheid.

“de religie binnen de grenzen van de loutere redelijkheid”

De burger houdt in het deïsme niet op godsdienstig te zijn. Hij wordt geenszins atheïst, maar omvormt en bewerkt het christendom zodat hij zich er in kan herkennen. De burger negeert het christendom niet, maar interpreteert het op zijn manier. Zoals met de ganse werkelijkheid, wordt de godsdienst gereduceerd tot een werkelijkheid waar ze vat op hebben. Ze willen wel godsdienstig blijven, maar binnen bepaalde grenzen.

Kant bestudeert de religie vanuit het standpunt van de rede. Is datgene wat buiten de grenzen van de rede ligt, zonder meer onredelijk (a-rationeel)? Kant stelt beslist dat enkel de rede kan oordelen over de waarheid, dus ook over religieuze voorstellen en praktijken.

In het Christendom worden 2 zaken in de mens verenigd: het geluksverlangen en de morele intentie. De morele deugd schenkt echter niet het volledige geluk waar zijn verlangen naar uitgaat en van hieruit groeit de redelijke hoop dat de God van het monotheïsme bestaat om beide verlangens te vervullen. Kant erkent Christus als historische persoonlijkheid en als hoogste ethische model. We moeten hem niet letterlijk navolgen, want voortaan bepaalt de mens, met een eigen moreel bewustzijn of geweten, zelf wat ethisch leven betekent.

→ Enkel datgene werkelijkheid genoemd kan worden wat verklaarbaar is, waarover hij/zij macht en zeggingskracht heeft. Het Christendom moet niet vervreemden van de werkelijkheid, maar het moet een natuurlijk en redelijk christendom zijn.

18. In welke mate is het sciëntistisch atheïsme nog actueel?

= vraag 19?

19. Wat zijn de kernideeën van het positivisme en evalueer.

(p. 47): Het positivisme zal elke reële kenniswaarde ontkennen aan opvattingen die buiten het terrein van wetenschappelijke observeerbaarheid liggen. Dit wetenschappelijk atheïsme stelt dat wat niet gestaafd kan worden door de rede of de wetenschap, dogmatisch of autoritair is. Er kunnen alleen waarheidsclaims gedaan worden op basis van een positief-wetenschappelijke methode. Wat niet bewezen of wetenschappelijk verklaard kan worden, is niet waar.

Er is een positivistisch misprijzen voor wat het religieuze geloof bevestigt: schepping, openbaring, verrijzenis,

Mirakels worden niet langer geïnterpreteerd als tekens van een goddelijk wezen, maar als een raadsel van de natuur, dat door de wetenschap vroeg of laat zal worden opgelost.

Het positivisme ziet niet in dat de wetenschappelijke benadering van de werkelijkheid niet dé benadering is van de werkelijkheid. De wetenschap is één benadering, een bepaalde ordening van ervaringen. Ze brengt ons niet in contact met de werkelijkheid als dusdanig, maar met de werkelijkheid zoals die zich te kennen geeft binnen het wetenschappelijke verklaringsmodel.

Het positivisme is een ideologie, als theorie die een bepaalde toestand legitimeert. Wetenschap en techniek zijn de historische machten die de definitieve vooruitgang van de mensheid en een betere maatschappelijke ordening noodzakelijk met zich meebrengen.

Nu komt dit naïef over. Het gaat om een geloof in de wetenschap en techniek, niet om een wetenschappelijk gefundeerde theorie;

Het positivisme staat machteloos t.o.v. 2 ontontwijkbare vragen van de mens.

- De zinvraag: De vraag naar de uiteindelijke zin van het handelen kan de mens wel theoretisch in zijn denken ontlopen, maar niet in zijn handelen.
- De ethische vraag (wat moet ik doen?): dit kan niet louter positief-wetenschappelijk beantwoord worden.

De wetenschappen hebben onze werkelijke vragen niet opgelost, ze hebben zelfs nieuwe vragen gesteld. Wat betekent het en wat houdt het in om verantwoordelijke mensen te zijn?

De wetenschappen zijn slechts zinvol en ethisch als ze zich situeren binnen de humaniseringsopdracht, en het zijn niet de wetenschappen die de grenzen bepalen.

20. Wat zijn de kernideeën van het humanistisch atheïsme (+ illustreer)? Kunnen godsdiensten hieruit iets leren?

Het humanistisch of antropologisch atheïsme is een positief atheïsme. God wordt ontkend juist om de mens in zijn menselijkheid te bevestigen. De mens is namelijk in onderscheid tot een dier, in zijn diepste wezen vrijheid. (= mogelijkheid tot zelfbepaling)

Deze vrijheid is ook de basis van het ethisch handelen: de mens is vrijheid en verantwoordelijkheid. God moet ontkend worden omwille van het wezen van de mens dat vrijheid en autonomie is. Godsdienst is alienierend en vervreemdend. Wie in een God gelooft, richt zich tot een ander, niet tot zichzelf.

+ maîtres du soupçon

21. Bespreek uitvoerig het sociaal en politiek atheïsme van K. Marx (+ evalueer aan de hand van de film Daens)

Het atheïsme volgens Marx is een humanistisch atheïsme. Deze ontkent God vanuit de ethische ervaring, om de mens juist in zijn menselijkheid te bevestigen.

(p. 64): De erkenning van een persoonlijke God vervreemdt de mens van zichzelf. Het maatschappelijk bestel, dat zelf vanuit een economische onderbouw moet begrepen worden, is de ware voedingsbodem en de reële oorsprong van de religieuze projectie.

Godsdienst maakt deel uit van de ideologische bovenbouw die bestaande machtsverhoudingen legitimeert en dus reactionair werkt.

Religie is de verzuchting van het onderdrukte schepsel. Zij is de opium van het volk. De afschaffing van de religie als het denkbeeldige geluk van het volk is de vereiste voor zijn werkelijk geluk.

22. Expliciteer de mening van S. Freud over de godsdienst in zijn werk *Die Zukunft einer Illusion*. Wat kunnen we daaruit leren?

(p. 65): Freud beschouwt de religie als een raadsel omdat het het meeste complexe culturele fenomeen is dat bestaat. Ze levert niet enkel een doctrine over de wereld en over het menselijke bestaan, maar ook ethische voorschriften en vervult ten aanzien van het menselijke verlangen een troostfunctie.

De religie omvat de hele persoon: de rationaliteit die de zin van het bestaan en de waarheid van de wereld zoekt, de verantwoordelijke wil die op ethische normen moet steunen en het verlangen dat naar geluk streeft. Het omvattende karakter van religie kan niet begrepen worden vanuit een metafysische wereldverklaring, wel vanuit de godsvoorstelling.

De religieuze voorstellingen zijn geen weerslag van ervaringen noch het eindresultaat van een reflectie: het zijn illusies, vervulling van de oudste, de sterkste en de meest dringende wensen der mensheid: het geheim van hun kracht is de kracht van die wensen.

Freud verklaart hoe wensen ontstaan uit frustratie: de onvoldaanheid van de mens is de leegte waarin de religie zich voegt. Wensen kunnen ook ontstaan uit noodsituaties, dan compenseren de belofte van de religie de ontbering of de machteloosheid. Freud: wensen = infantiel (oedipuscomplex)

23. Is godsdienst projectie?

(p. 65): Feuerbach stelde dat godsdienst een projectie is. God is volgens hem niets anders dan het geprojecteerde spiegelbeeld van de mens, waaraan geen andere werkelijkheid beantwoordt dan de mens zelf.

→ vervreemding of aliënering

Marx en Freud hadden hierop hun eigen ideeën. (zie andere vragen)

Is deze projectie-theorie waarheid?

Wat godsdienst ook is, het is in elk geval een projectie. Niet alleen de religieuze kennis, maar elke vorm van menselijke kennis heeft een projectieve dimensie.

- theoretische kennis
- ervaringskennis: ervaring is niet alleen selectief maar ook projectief
- cultuur: ordening van ervaring vanuit een interpretatiekader dat men gaandeweg opbouwt, vanuit een geheel dat men projecteert maar toch niet helemaal overziet.

→ godsdienst: een menselijk zoekontwerp, een projectie. Achter onze gods idee en religieuze voorstellingen zitten diep menselijke verlangens (zowel frustraties als positieve menselijke verlangens)

Zijn alle motieven om te geloven terug te brengen tot menselijke behoeften en begeerten? Men moet een onderscheid maken tussen:

- projectie inherent aan de menselijke ervaring, kennis
- projectietheorieën die stellen dat godsdienst slechts een projectie is.

→ Een bepaalde godsdienstbeleving kan inderdaad louter projectief zijn, maar dat betekent niet dat de godsdienst als zodanig louter projectie is.

Verklaring

- Onderscheid tussen een behoefte, gemis (nood) en een verlangen (p. 67):
  - verlangens: een aandrang die opgewekt wordt door een ontmoeting (zonder dat er voordien een nood was (toch niet bewust), en zonder dat die ontmoeting een behoefte bevredigt (Freud: liefhebben = ongeremd seksueel leven)
  - toepassing op religie: de menselijke betrokkenheid op het transcendente (nood aan het religieuze) die ieder mens ingeboren is, kan ook vergeten, onbewust of zelfs verdrongen worden. → Onbewust en verdrongen religiositeit
- Het is niet onzinnig om aan te nemen dat er aan de religieuze projectie goddelijke werkelijkheid beantwoordt. De reden hiervoor is de menselijke eindigheidservaring: deze eindigheid doet ons verder vragen. (er dwingt ons niets om de laatste fundering van de werkelijkheid in de mens te zoeken)
- A. Vergote: Godsdienst bestuderen vanuit de psychische dynamismen die de mens ertoe drijven zich tot het bovennatuurlijk-religieuze te wenden om bevrediging te vinden van menselijke verlangens.
  - specifiek religieuze motivaties
  - niet-religieuze motivaties:
    - * Religie sticht een eigen zin en waarde, het zet de mens aan om binnen te treden in het leven dat door de godsdienst ontsloten wordt. De mens kan hierop ingaan, maar hij blijft daarbij de mens die hij is, met zijn neigingen en tendenties. Wie zich om welk motief ook, tot God wendt, overstijgt steeds zijn binnenwereldse motivaties. De godsdienstige gedraging kan nooit totaal door die motivaties gedetermineerd zijn.
    - * De motivaties zijn niet alleen ambigu (dubbelzinnig), ze zijn ook ambivalent (tegenstrijdig). Ze keren zich tegen de godsdienst die ze heeft gemotiveerd:
      - vraaggebed en religieuze troost vs. harde realiteit → godsdienst verliest talrijke functies

- interne dissonantie tussen de feitelijk beleefde religie en de door de godsdienst gepresenteerde betekenissen
- * De motivatie gaat een ambivalente verhouding aan met religie en leidt tot een conflict.
  - opgeven van de religie (door geen functioneel belang)
  - ontdekking van een nieuwe religieuze zin

→ Het feit dat de motivaties die met de beleden religie in dissonantie staan, onbewust blijven (anders zou hij de godsdienst niet gelijk stellen met de zin die hij eraan gegeven heeft), toont duidelijk aan dat de mens, zelfs daar waar die motivaties de religie naar hun eigen finaliteit ombuigen, de bewuste bedoeling heeft religieus gelovig te zijn. Ofschoon zijn intentie door zijn motivaties verduisterd wordt, gaat zij toch verder dan deze, en drukt zij zich uit in termen die de mens, hoe weinig het ook zij, openen op de aanwezigheid van een andere werkelijkheid die hem toegewend is.

24. Evalueer Freuds psychoanalytische interpretatie van de godsdienst.

De psychoanalytische benadering van de religie van Freud behoort tot het humanistisch athesme. Het is een positief athesme dat God ontkent juist om de mens in zijn menselijkheid te bevestigen.

De religieuze voorstellingen zijn projecties van onvervulde wensen die de psychische volwassenvorming afremmen.

Freud beschouwt de religie als een raadsel omdat het het meeste complexe culturele fenomeen is dat bestaat. Ze levert niet enkel een doctrine over de wereld en over het menselijke bestaan, maar ook ethische voorschriften en vervult ten aanzien van het menselijke verlangen een troostfunctie.

De religie omvat de hele persoon: de rationaliteit die de zin van het bestaan en de waarheid van de wereld zoekt, de verantwoordelijke wil die op ethische normen moet steunen en het verlangen dat naar geluk streeft. Het omvattende karakter van religie kan niet begrepen worden vanuit een metafysische wereldverklaring, wel vanuit de godsvoorstelling.

De religieuze voorstellingen zijn geen weerslag van ervaringen noch het eindresultaat van een reflectie: het zijn illusies, vervulling van de oudste, de sterkste en de meest dringende wensen der mensheid: het geheim van hun kracht is de kracht van die wensen.

Freud verklaart hoe wensen ontstaan uit frustratie: de onvoldaanheid van de mens is de leegte waarin de religie zich voegt. Wensen kunnen ook ontstaan uit noodsituaties, dan compenseren de belofte van de religie de ontbering of de machteloosheid.

Freud: wensen = infantiel (oedipuscomplex)

Evaluatie: zie vraag 23

25. Bevat de godsdienstkritiek van de 'Maîtres du soupçon' waardevolle elementen?

(p. 63): De 'Maîtres du soupçon', dat zijn Freud, Marx, Feuerbach en Nietzsche, leverden volgende bijdragen:

- Feuerbach: godsdienst = religieuze projectie (vraag 27)
  - Marx: religie is de opium van het volk
  - Freud: religieuze voorstelling zijn projecties van onvervulde wensen (vraag 22,24)
- Waardevolle elementen? vraag 23

26. Typeer het verlichte deïsme en bespreek de actualiteit van het deïsme.

(p. 52): De deïsten zijn gekant tegen gebeden, riten, dogmas omdat ze autoritair worden opgelegd en gehandhaafd. De bestaande religies zijn volgens hen superstructuren, gebouwd op de oorspronkelijke religie, gecentreerd rond dezelfde unieke godheid. Wat er overblijft van cultuur, is de cultuur van het morele gedrag.

Er wordt geen afscheid genomen van het christendom, ze leiden de noodzaak van de godsdienst af uit de universaliteit van het religieuze fenomeen.

Wat is nu de inhoud van deze natuurlijke en redelijke religie? Ze wordt gekenmerkt door twee fundamentele geloofspunten.

- er bestaat een Hoogste Wezen
- godsdienstig leven is niets anders dan ethisch goed handelen

Het deïsme accepteert het bestaan van een kracht, een principe of een oorsprong, maar die god is geen persoon die zich met de mens of het universum bezighoudt.

God wordt afgeleid uit de kosmische orde; de natuur vereist een Hoogste Wezen. Ook de ethische orde is niet zinvol te denken zonder God te postuleren. → Vergaande moralisering/ethisering van de godsdienst: het enige wat God van de mens verlangt is dat mensen hun morele plichten vervullen.

→ Uit zichzelf wil de Verlichting het christendom geen vaarwel zeggen, maar het moet zich ontdoen van zijn historisch en particulier karakter. Het moet voldoen aan de hoogste eis van redelijkheid, universaliteit en algemeengeldigheid.

Actueel

(p. 56): De meerderheid van onze samenleving zegt niet atheïstisch te zijn. Er moet wel iets bestaan. Men kan dit iets echter niet omschrijven of inhoudelijk verklaren. Het gaat veeleer om een vaag en inhoudelijk onbepaald geloof. De godsdienst zegt weinig, en engageert tot weinig. Het is een godsdienst zonder maatschappelijke relevantie.

+ zelf! (actualiteit)

27. Bespreek de kern van het boek van L. Feuerbach *Das Wesen des Christentums* (1841) en evalueer.

Feuerbachs theorie past in het humanistisch atheïsme. Deze ontkent God vanuit de ethische ervaring, om de mens juist in zijn menselijkheid te bevestigen.

(p. 63): Het geheim van de theologie is niets anders dan de antropologie. Het gaat in de godsdienst om de mens. Het bewustzijn van het oneindige is niets anders dan het bewustzijn van de oneindigheid van het bewustzijne. De mens plaatst zijn eigen wensen of verlangens buiten zichzelf en projecteert zichzelf als

een wezen God. God is niets anders dan het geprojecteerde spiegelbeeld van de mens, waaraan geen andere werkelijkheid beantwoordt dan die van de mens zelf. Alle kenmerken van een goddelijk wezen zijn in feite eigenschappen van de menselijke soort.

De mens heeft een god naar zijn beeld ontworpen en niet omgekeerd. Deze vormen van zelf- projectie zijn dus vormen van zelfvervreemding of alinatie. Hieraan moet een einde gemaakt worden.

evaluatie: vraag 23

28. Godsbeelden kunnen verschillen: leg uit en illustreer.

(p. 13): De verscheidenheid aan godsdiensten impliceert een veelheid aan godsbeelden. Zelfs in dezelfde geschriften (vb. Bijbel, Koran) kan men verschillende visies ontdekken. Alles hangt af van de menselijke ervaring die met de religieuze ervaring gepaard gaat: ervaring van macht, van inkeer en innerlijkheid, van menselijkheid en bevrijding, ervaring van lijden, rechtvaardigheid etc.

Toch is er een gemeenschappelijke kenmerk id godsdiensten, nl. de mens moet/vertrouwen geven om zijn ding te doen.

Nog een paar opmerkingen:

- deïsme: wel een god nodig om de werkelijkheid te verklaren, maar god die niet handelt
- Feuerbach: godsdienst is projectie
- Freud: godsbeeld is een ouderbeeld

29. Hoe belangrijk was/is de secularisatie voor het christendom als godsdienst?

= vraag 10

30. Verklaar de stelling van G. Marcel: 'Geen menswaardig leven zonder hoop'.

(p. 4/3) De homo viator: Gabriel Marcel: Geen menswaardig leven zonder hoop. Wie de hoop laat varen, schrijft zichzelf en anderen af. De wanhoop is de zelfmoord, want mens-zijn is hopen. De hoop behoort tot het domein van het zijn en tot dat van het hebben.

De hoop is:

- Is een mysterie (waarbij wij subjectief betrokken zijn),
- Is geen probleem (waarover wij neutraal en afstandelijk kunnen praten).

Deze hoop is meer dan een verlangen naar een iets, meer dan een oppervlakkig optimisme, meer dan het samenballen van de laatste vitale krachten.

Wanhopen is capituleren, de eigen vernietiging anticiperen. Hopen is standhouden, zijn lot niet aanvaarden maar op een positieve wijze transcenderen.

31. Is authentiek godsgeloof voor christenen en joden mogelijk zonder verrijzenishoop?

Hoop= de grenzen van het hier en nu overschrijden, ook de dood? De rauwe werkelijkheid van de dood mag niet gebagatelliseerd worden. De dood hoort bij het leven en is het einde. Men kan de doodsgedachte verdrijven maar men kan de dood niet ontlopen. Velen zijn bang voor de dood, ook Christenen. Doodgaan is en blijft absurd en dat moet je niet wegcijferen.

De dood is een uitdaging voor de naar zin zoekende mens. Waarom zich moe maken als alles zo vergankelijk is? De gelovige zal aan het doodgaan zelf geen zin geven, maar doodgaan is nog geen sterven. Dieren gaan dood, mensen sterven doordat hij zijn vrijheid tot beminnen kan bevestigen. De dood is geen overgang of bekroning: (keurt bijvoorbeeld zelfmoordactivisme goed) Wordt het streven naar vrijheid en medemenselijkheid waardeloos in een leven-met-een-einde aangezien het christelijk geloof eeuwigheidsgeloof is (verrijzenis).

→ Mertens:

- Authentiek godsgeloof is mogelijk zonder verrijzenishoop (bewezen).
- De verrijzenishoop is niet de enige denkbare zinvolle houding tegenover de uitdaging van de dood. Ook vele humanisten die iedere hiernamaalsgedachte afwijzen, slagen erin te geloven in de vrijheid en de solidariteit, ondanks de dood.

Verrijzenis (leven na de dood): hoe voorstelbaar?

- Jezus stierf een echte dood. Maar zijn leven en sterven in vrijheid heeft eeuwigheidswaarde. Zijn waardenbeleving heeft toekomst. Deze zijn niet verdwenen met zijn dood.

→ paasboodschap: Een leven met onvoorwaardelijk geloof in de vrijheid en de liefde is de moeite waard, het is het echte leven, waarvan zelfs God droomt.

- Hoofdzaak: hopen ondanks de dood!
E. Schillebeeckx: Wie ondanks alles overtuigd is dat hij op God mag vertrouwen, aanvaardt in werkelijkheid de kern van het christelijk geloof, al zou hij twijfelen aan het na-aardse leven.
God is sterker dan de dood, in hem leven wij, wij zijn voor altijd actueel, want hij zal nooit vergeten en de invloed die van ons is uitgegaan wordt in hem verdiept en vereeuwigd.
- De globale betekenis van een mensenleven kan slechts aan het licht komen binnen het grootst mogelijk zinraam, binnen de geschiedenis van alle generaties en van de God die aan de mensheid nieuwe toekomst heeft beloofd.

32. Omschrijf de opvatting van A. Camus over de hoop. In welke mate is de opvatting over de hoop in het oeuvre van A. Camus actueel te noemen?

(p. 4/2) Sysiphus en de revolutie: A. Camus (de zinloosheid van onrecht, lijden en dood).

Er is slechts één ernstig filosofisch probleem: zelfmoord. = oordelen of het leven al dan niet de moeite waard is om geleed te worden

De confrontatie van de irrationele natuur met de naar redelijkheid vragende mens mondt uit in absurditeit → 3 houdingen:

- (a) Zelfmoord: capitulatie voor de zinloosheid.
- (b) Hoop: vlucht in de toekomst.
- (c) Opstand: hier-en-nu weigeren zich bij de situatie neer te leggen.
Mens- worden is de mogelijkheden van het ogenblik uitputten, leven zonder uit te kijken naar een toekomst, laat staan naar een hiernamaals.
Onschuldig lijden kan niet goedgepraat worden, vecht ertegen!

De enige menswaardige levenskunst = het ongestoord zichzelf zijn, eerlijk zijn ondanks de publieke opinie, ook al betaalt men deze uitdagende authenticiteit met zijn leven:

- Durf leven zonder vooruitzicht (hoop), met de absurditeit.
- Revolte: erkenning van het absurde, zonder ervoor te capituleren
In deze opstand groeit het mens-zijn uit tot een solidariteit.

De revolte mag niet absoluut worden.

Actueel?

Net als de andere opvattingen van Marcel en Bloch is deze diesseitige (binnenswereldse) opvatting over hoop een vorm die het "ik" als subject optillen en beschikbaar maken voor de anderen: door te hopen wordt de mens meer mens. De echte hoop is vindingrijk en ontwerpt alternatieven. Actief hopen is niet passief afwachten. Het heeft een leven, gedragen door een volhardende streving naar vrijheid en medemenselijkheid. Heeft dit een toekomst? Hopen is geen synoniem van vooraf-weten.

33. Waarom kan een christen geloven ondanks de dood? Hoe is de idee van leven na de dood voorstelbaar?

= Vraag 31.

34. Wat betekent de christelijke hoop?

De diesseitige (binnenswereldse) opvattingen over hoop zijn vormen die het ik als subject optillen en beschikbaar maken voor de anderen: door te hopen wordt de mens meer mens. De echte hoop is vindingrijk en ontwerpt alternatieven. Actief hopen is niet passief afwachten. Het heeft een leven, gedragen door een volhardende streving naar vrijheid en medemenselijkheid. Heeft dit een toekomst? Hopen is geen synoniem van vooraf-weten.

De hele bijbel is één oproep tot hoop. God onthult zich als de komende en als belofte. Het nog niet van de beloofde toekomst overschrijdt steeds het reeds van de vervulling. Geen enkel historisch gebeuren realiseert op een adequate manier

de inhoud van de belofte. Bij iedere gedeeltelijke en voorlopige vervulling doemt een nieuwe verwachtingshorizon op, die oproept tot een nieuwe hoop en tot een nieuwe exodus uit het bestaande.

Het paasmysterie staat centraal in het beloofde heil. Het paasgeloof heeft de ijver voor de vernieuwing van mens en samenleving tot ethische keerzijde. Het is de praktische erkenning van de absolute primauteit van de alles overwinnende liefde.

Pasen =

- Een beslist ja tegen het leven ondanks de onvermijdelijke dood
- Een ja tegen de levenwekkende God, die Jezus heeft opgewekt en ons een nieuwe schepping heeft beloofd waarin geen dood, rouw, geweent of smart zal zijn.

Deze absolute hoop berust op een reële belofte. Het christelijk geloof mondt uit in een ik verwacht.

35. Wat is de betekenis van het paasmysterie voor de hedendaagse christen?

= Vraag 34.

36. Vergelijk de opvatting over de hoop van A. Camus en E. Bloch. Zijn hun ideeën actueel te noemen?

A. Camus (vraag 32), E. Bloch (vraag 37).

Vergelijking:

Beiden vertrekken in feite van de gegeven werkelijkheid met haar dwangmatigheden en haar wetten van de dood (Bloch) en van de absurditeit (Camus). Beiden pleiten dat je je als mens niet zomaar mag neerleggen bij deze gegeven werkelijkheid. Ze verschillen echter bij de interpretatie van het zich niet neerleggen bij:

- **Camus:** hoop afwijzen want dat is een ontwijking → de revolutie (voortleven vanuit het volledige bewustzijn van de absurditeit).
- **Bloch:** in de hoop zit de volledige zelfverwerkelijking van de mens, dromen hebben en omzetten in een actieve, militante hoop.

Actueel?

Deze diesseitige (binnenswereldse) opvatting over hoop; een vorm die het ik als subject optillen en beschikbaar maken voor de anderen: door te hopen wordt de mens meer mens. De echte hoop is vindingrijk en ontwerpt alternatieven. Actief hopen is niet passief afwachten. Het heeft een leven, gedragen door een volhardende streving naar vrijheid en medemenselijkheid. Heeft dit een toekomst? Hopen is geen synoniem van vooraf-weten.

*We moeten ons bewust blijven van de grenzen van de hoop (dood) en moeten dus zorgen dat hopen actief blijft (verzet, revolte), dromen omzetten in daden.
Toepassing: Martin L. King*

37. Is Ernst Blochs opvatting over de hoop nog actueel te noemen? Indien ja, hoe?

E. Bloch

De toekomst is geen herhaling van wat in het verleden reeds gebeurde. Over de toekomst, en over mijn toekomst wordt beslist in het heden.

Mens-zijn = utopie hebben, dromen proberen om te zetten in een actieve, militante hoop. Open socialisme! ↔ bureaucratie, communisme.

In een socialistische maatschappij zou de kerk haar taak het best vervullen wanneer de mens, bevrijd van vele vervreemdingen, zijn diepste levensvragen op authentieke manier kan verhelderen.

Geen persoonlijke transcendentie, niets is menselijker dan steeds op zoek te gaan naar wat men nog niet is (atheïstische, maar religieuze filosofie).

Actueel?

Zie vraag 36.

38. Hoe percipiëren christenen de dood?

Staat beschreven in vraag 33.

39. Bespreek de idealistische verklaringspoging van de milieucrisis.

Legitimering: Dominante waardenovertuigingen kunnen een bepaalde omgang van de mens met het milieu bevorderen in positieve of negatieve zin. (M. Weber: de cultuur als wisselwachter voor de economie)

Joods-Christelijke wortels van de milieucrisis

White:

- Aldous Huxley: myxomatose.
De Joods-Christelijke traditie heeft een onvoorwaardelijk vooruitgangsgeloof, lineaire tijdsopvatting (niet cyclisch), en een zeer specifieke scheppingsinhoud.
- Monotheïsme: ontgoddelijking en desacralisatie van de natuur, ontmythologisering: grote mate van vrijheid tov de natuur; dit gaf wetenschap en techniek een kans (Westen).
- Christendom = meest antropocentrische godsdienst ter wereld
  - Scheppingsopdracht: onderwerpen van de aarde en heersen over de natuur
  - Enkel de mens draagt een godsbeeld (niet de omgeving of natuur): de schepping is er voor de mens en mag er mee doen wat hij wil.
Westen = activisme

De menselijke omgang met de natuur is afhankelijk van wat de mensen erover geloven. De evolutie van de moderne wetenschap en de technologische ontwikkeling zijn het logische gevolg van het geloof dat men over de natuur mag heersen, een typische kentering van de joods-christelijke traditie.

T. Lemaire

Techniek en wetenschappen hebben met de hulp van een sterk groeiende commerciële activiteit de ontgoddelijking van de natuur, die door de joods-christelijke traditie was ingezet, verder gezet.

Ontmythologisering: (+) bevrijding van de mens en mogelijk maken van de menselijke zelfverwerkelijking (-) wat in de plaats is gekomen is even verwerpelijk: arrogantie, antropocentrisme, instrumentalisatie, utilitaristische houding t.o.v de aarde.

Grieks-christelijke wortels van de milieucrisis

J. Passmore

Grieks erfgoed = inspiratiebron voor onze cultuur. Stocijnen benadrukken de rationaliteit van de mens en de relatie tussen techniek en rationaliteit waardoor de mens zijn superioriteit ten aanzien van de natuur kan versterken. Alles staat in dienst van de mens, de mens is het einddoel van de natuur.

Het irrationele is er ten bate van het rationele: wordt later gemeengoed in het christendom. Bacon & Descartes: theocentrisme wordt antropocentrisme; maar het christendom heeft toch de tendens in zich om de natuur eerder te gebruiken dan te contempleren of te beschouwen als een moreel relevante zaak.

40. Wat denkt u over het pathocentrisme (verklaar en illustreer).

Pathocentrisme:

Het scherpe dualisme tussen menselijk en niet-menselijk leven (christelijke ethiek) wordt beschouwd als specieciem (Singer, Regan : specieciem = racisme)

- **Bentham**: Het klassieke persoons- en rationaliteitsargument in de ethiek in discussie stellen en vervangt het door het empirisch verifieerbare vermogen van plezier beleven en pijn lijden → dieren kunnen lijden → recht op morele consideratie.
- Dieren beschikken over eigenschappen die men exclusief menselijk achtte.
- De mens staat misschien wel aan de top van de evolutieboom, maar is daarom niet moreel relevanter.
- Onder mensen is het ook ethisch onaanvaardbaar om secundaire eigenschappen (vb. dom) te beschouwen als moreel relevante factoren.
→ Pijngevoelige dieren hebben ook recht op leven, op bescherming en vooral op een diervriendelijke behandeling.

Dieren zijn niet evenveel waard of mensen, we zijn wel moreel zorg verschuldigd aan hogere diersoorten maar niet evenveel als aan mensen. Dieren hebben geen rechten tov ons omdat ze nooit subjecten van morele eisen kunnen zijn.

41. Kan milieubescherming antropocentrisch zijn?

Antropocentrische milieubescherming:

Milieukwaliteit is een noodzakelijke maar onvoldoende basis voor kwaliteit van menselijk leven.

Mens:

- Geen rechtstreekse plichten t.o.v. de natuur,
- Onrechtstreeks moeten ze toch aan natuurzorg doen vanuit humane overwegingen.

Het respect voor de natuur blijft instrumenteel; we respecteren de natuur niet omwille van haar intrinsieke waarde, wel omdat er een zekere nutswaarde mee verbonden is.

- BV: educatief, toerisme, wetenschap, estetik

Pleiten voor een technologische milieubescherming: via milieutechniek de schadelijke effecten van verontreiniging of aantasting van het milieu bestrijden (techniekoptimisme).

- BV: Betere rookgasinstallaties, recyclage verbeteringen, ...

→ De financiële middelen voor milieubescherming zijn maar voorhanden dankzij voortgaande economische groei.

→ De markteconomie in milieu-ethische zin corrigeren zonder aan de groeidynamiek te raken.

42. Illustreer de stelling dat de klassieke ethiek een humane ethiek is.

De klassieke, traditionele ethiek is een humane of antropocentrische ethiek. In deze ethiek staat de mens centraal vb: mensenrechten, rechtvaardigheid, vrede, vb. Martin Luther heeft zich gekeerd tegen de wijdverbreide vogelvangst.
vb. Paus Pius V heeft vergeefs gepoogd om stierengevechten de laten verbieden.

43. In welke mate bestaat er een verband tussen technisch-economische en demografische verklaringspogingen van de milieuproblematiek?

Technische - economisch: vraag 45 + wordt erger door demografische invloed: vraag 44.

44. Bespreek de demografische verklaringspoging van de milieucrisis.

De menselijke beïnvloeding van het milieu kan problematisch worden door de groei van het aantal mensen en als gevolg daarvan de evolutie van de omvang en de aard van hun milieugebruik.

R. Malthus: De mogelijkheden van de aarde om een groeiende wereldbevolking te voeden zijn beperkt.

Dit in contrast met: **K. Marx:** niet het aantal mensen, wel de evolutie van industrie en landbouw zijn de oorzaak van miserie.

De huidige discussie over de rol van de bevolkingsgroei bij het bestaan van milieuproblemen. P&A Ehrlich → bevolkingsgroei is oorzaak (G. Hardin) Comoner:

relatieveert dit als enigste oorzaak: in landen met zero population growth nemen de milieubelastende activiteiten sterk toe.

→ sterke link tussen welvaartsontwikkeling en milieubelasting.

E. Vermeersch: combinatie van bevolkingsgroei en welvaartstoename?

E. Vermeersch: combinatie van bevolkingsgroei en welvaartstoename? **Scylla-Charbidisch principe:** Ofwel wordt het een ecologische catastrofe ofwel een sociale catastrofe. Hoe groter het gedeelte van de wereldbevolking is dat in welstand leeft, hoe meer het ecosysteem in gevaar is; hoe meer het ecosysteem wordt gevrijwaard, hoe meer dit gepaard gaat met mateloze ellende.

Evaluatie

Er zijn geen absolute grenzen voor het aantal mensen dat op de aarde als geheel kan leven. De draagkracht van de aarde is dynamisch (verbeteringen in de landbouw bv.) Momenteel gaat de draagvlakvergroting echter gepaard met schadelijke effecten en de vraag naar de toekomst is of mensen in staat zullen zijn om die schadelijke neveneffecten te beperken.

45. Wat heeft de technisch-economische verklaringspoging van de milieucrisis te zeggen? (+ evalueer)

(p. 5/3): De economische groei van de westerse industrielanden is de hoofdoorzaak van de milieucrisis. De belangrijkste factor is de ontwikkeling van de technologie. Technologie = geheel van methoden en materiele hulpmiddelen voor de beheersing en de omvorming van de natuur.

Industriële evolutie:

- Technologie vervangt menselijke arbeid, rationeel technisch-wetenschappelijke kennis neemt snel toe, band tussen technische innovaties en marktmechanisme.
- → Steenkool, chemische industrie, mechanisering.

= explosief karakter van de economie door de ontwikkelingen van de technologie.
+ toename kapitaalgoederen (productieondersteunend) + toename van de beroepsbevolking
+ toename van de arbeidsproductiviteit (scholing, organisatie).

Economische groei is hoofdzakelijk milieuconsumptie, zowel bij productie als consumptie.

De milieucrisis is een maatschappelijk conflict: milieuschaarste. Het milieu is niet langer in staat om milieufuncties te vervullen voor de ene groep mensen terwijl het op hetzelfde moment concurrerende functies moet vervullen voor een ander groep.

Markteconomie: geen waarde voor wat geen prijs heeft, geen behoefte onderkent en in het milieu is geen koopkrachtige vraag. → De economie zal op zich geen

rekening houden met de broodnodige zorg voor het milieu en er kan enkel steun verwacht worden van een preventief en corrigerend optreden van de overheid (maar dereguleringsstendens).

E. Vermeersch (De ogen van de panda)

De interactie tussen wetenschap, techniek en kapitalisme (WTK) verklaart de huidige milieucrisis. Elke component van het WTK heeft een afzonderlijke stuwende kracht, en er is een dynamische onderlinge wisselwerking. Vermeersch: WTK = doelloos, en elk deel is rationeel.

- Het is een mythe te stellen dat de nadelen van de technologie slechts door meer en betere technologie kunnen overwonnen worden.
- Vooruitgang in wetenschap en techniek is volgens hem geen vooruitgang in redelijkheid en menselijkheid.

46. Wat betekent deep ecology? (Verklaar en evalueer)

Deep ecologists: sterk tegen antropocentrisch natuurbeheer. Antropocentrisch natuurbeheer = reformisme: directe verantwoordelijkheid voor niet-menselijk leven wordt geweigerd. De realiteit wordt als holistisch of als een ongebroken eenheid benaderd en men beschouwt van meet af aan het welzijn van de mens als iets wat in biologisch en psychisch opzicht afhankelijk is van het welzijn van ecosystemen en andere levensvormen.

47. Welke argumenten kunnen de keuze voor een gematigd en ethisch gekwalificeerde antropocentrische opstelling in het milieudebat ondersteunen?

Gematigd en ethisch gekwalificeerd antropocentrisme/ecocentrisme

Het verschil tussen menselijk en niet-menselijk leven mag niet absoluut gezien worden:

- Rekening houden met een soort-specifiek welzijn (niet allemaal evenveel gewicht).
- Hiërarchie van speciën. Moreel relevante factor: hoeveel bewustzijn, gevoel, perceptievermogen en geheugen (medeschepselijkheid).

Gematigd antropocentrisme = gematigd ecocentrisme.

We zijn gewonnen voor een holistische benadering en dat uitdrukkelijk op basis van ons scheppingsgeloof.

48. Waarin verschillen antropocentrische en ecocentrische vormen van milieubescherming?

Antropocentrisme: Vraag 41.

Ecocentrisme:

Zijnswaarde: niet alleen diersoorten, ook plantensoorten of ecosystemen zijn intrinsiek belangrijk, los van het nut of de baat voor mensen. Zowel aan het

menselijk als aan het niet-menselijk leven komt zijnswaarde toe en dus een zeker recht op leven.

Bentham wordt verruimd: pijngevoeligheid → kwetsbaarheid.

Taylor: Iets bezit inherente kwaliteit wanneer het kan gezien worden als een spontaan en zelf-regulerend centrum van activiteit of leven, dat zijn eigen goed op een eigen wijze poogt te realiseren en een zeker drang vertoont om zich in stand te houden. Mensen zijn ethisch verplicht het soort-specifieke goed van dergelijke levensvormen te bevorderen. (schade aan mensen weegt zwaarder door dan schade aan niet-lijdende soorten)

Uitgangspunt = ecologische inpasbaarheid. De natuur heeft haar eigen regelmechanismen en herstelvermogen en het menselijk handelen moet zoveel mogelijk in dit regelmechanisme ingepast worden.

(↔ Technisch-economische benadering: minder afval in plaats van beter verwerking)

49. Wat zegt Malthus over de stijgende wereldbevolking? Sluiten de neo-malthusianen hierbij aan?

= Vraag 44

50. Is er een verschil tussen humanisten en christenen op ethisch vlak?

51. Het christendom wordt zowel met een identiteits- als met een relevantiecrisis geconfronteerd: leg uit.

Bijvragen

52. Wat is het verband tussen een theologische en een godsdienstwetenschappelijke benadering?

(p. Inl/5) Een theologische benadering gaat de godsdienst van binnenuit benaderen. Zij is zelfreflectie van het geloof. Theologie is het geloof dat over zichzelf nadenkt. Theologie veronderstelt het geloof zelf. De theoloog participeert aan de geloofsovertuiging waarover hij/zij nadenkt. Dit belet niet dat de theoloog niet kritisch kan zijn. De theoloog zal veel aandacht besteden aan argumentatie en verstaanbaarheid van de religieuze taal en een historisch-kritische benadering van schrift en traditie..

De godsdienstwetenschappelijke benadering gaat godsdiensten van buitenaf benaderen. Men plaatst de waarheidsvraag tussen haakjes. Men bestudeert het religieuze fenomeen zoals men ook andere menselijke fenomenen of menselijke gedragingen kan bestuderen.

(p. Inl/6) De christelijke theologie benadert het geloof niet als een louter menselijk gegeven, of menselijk product. Openbaring is niet weg te denken uit de theologie. De godsdienstwetenschappen behandelen openbaring vanuit menselijk oogpunt, niet als waarheid of werkelijkheid. Gans het religieuze fenomeen wordt als menselijk gegeven of menselijk product benaderd.

53. Hoe verbindt A. Gehlen techniek met de antropologische opvatting van de mens als Mängelwesen?

(p. Inl/9): Omdat de mens als Mängelwesen niet in staat is zich in een natuurlijk milieu te handhaven, moet hij zich een tweede artificieel milieu scheppen, dat tegemoet komt aan zijn deficiënte organische uitrusting.

- Institutionalisering van het handelen.
- Techniek: steunt de mens in zijn strijd om overeind te blijven.

Technische activiteit is een constitutioneel kenmerk van de mens, het is een kenmerk van menselijke creativiteit. Het komt voort uit een menselijk tekort, er zijn 3 soorten:

- (a) Technieken die aanvullen,
- (b) Technieken die versterken,
- (c) Technieken die ontlasten.

De relevantie van de categorieën mindert naarmate de techniek een eigen dynamiek krijgt. (Toenemende vervanging van het organische door het anorganische) (vb. stoommachine)

54. Waarom veronderstelt cultuur geloof?

(p. Inl/12) De biologische zwakke structuur van mensen dwingt tot ingrijpen in de natuur en de wereld rondom ons. Om dit te verantwoorden, probeert de mens een overzicht over het geheel te krijgen via een cultuurontwerp. Cultuur is het antwoord op de vraag naar het geheel dat men niet kan overzien, maar dat men

toch nodig heeft om het individuele handelen zinvol te maken. Mensen handelen en veranderen de wereld en hun situatie vanuit een bepaald geloof, minstens het geloof dat het zinvol is wat men doet. Dit vergt immers moed. Het mens-zijn, en het ganse cultuurproject impliceren een engagement, een zeker geloof dat het zinvol is wat men doet. Alle mensen die aan de menselijke cultuur deelnemen en hiertoe hun steentje bijdragen, geloven op één of andere manier. Anders zouden ze geen voet verzetten en geen enkele inspanning leveren. Cultuur veronderstelt dus geloof. Cultuur ontstaat immers als een antwoord van mensen die naar hun bestemming op zoek zijn en daarmee zichzelf een zinvol doel stellen.

55. Wat is het verschil tussen religie en godsdienst?

(p. Inl/6) Religie heeft een ruimere betekenis dan godsdienst. De term godsdienst wordt gereserveerd voor een religie die de laatste grond van waarheid legt in God. Religie en godsdienst komen wel hierin overeen dat het bij beiden gaat om openheid en om persoonlijke betrokkenheid op het Absolute. Maar wat ons absoluut overstijgt kan inhoudelijk nog op verschillende manieren ingevuld worden. (holistische religie, ecologische religie, humanistische religie, monotheïstische godsdiensten)

56. Waarom noemt J. Bowker godsdiensten routefinding activiteiten?

(p. Inl/4) Godsdiensten zijn systemen die de mens toelaten zijn weg te vinden in het leven, zodat hij zijn uiteindelijk doel kan bereiken.

- Voorkeur voor gidsen waarmee men vertrouwd is.
- Welke gids het handigst is, is afhankelijk van het doel van de reis (kan veelvuldig van aard zijn)
- Een efficiënt middel om de waarde van een bepaalde reisgids te toetsen, is luisteren naar de belevenissen, de bezochte bezienswaardigheden en het hele reisrelaas van hen die van de gids gebruik maken.
- De gidsen verschaffen niet alleen informatie, maar ook praktische begeleiding en suggereren en raadden zelfs een reisbestemming aan (cfr. reisbureau).

57. Wat bedoelt de Zwitserse psychiater C.G. Jung met zijn stelling dat godsdiensten grote psychotherapeutische systemen zijn?

(p. Inl/5) De godsdiensten wekken de diepere lagen van het onderbewuste in mindere of meerdere mate op, en maken ze dus bewust. Er is een aangeboren gevoeligheid voor bepaalde symbolen, die de mens van buitenaf kunnen raken. Godsdiensten zijn leveranciers van deze symbolen. De ene godsdienst zal een grotere inwendige rijkdom wakker maken dan een andere.

Iemands persoonlijkheid groeit en ontwikkelt zich naarmate die mens er beter in slaagt om de onbewuste rijkdom wakker te maken en te integreren in het psychische leven. → In de mens schuilt een natuurlijk verlangen naar God. → Religie is voor de mens een psychologische noodzaak (De spiritualiteit is thans

verloren in de vergeetput van het onbewuste).

De enige vindplaats van God, is de eigen ziel. Godsdiensten zijn bruggen tussen de mens en zijn inwendige God. De Kerk houdt zich teveel bezig met het uitwendige, terwijl de kern van het religieuze in het inwendige ligt. De uiterlijke symbolen kunnen wel een hulp zijn maar geen doel.

→ Belangrijkste inbreng van Jung : Er is een taak of begrippenapparaat ontwikkeld waarin God ter sprake kan worden gebracht op een voor de moderne mens verstaanbare wijze. Ieder mens heeft nood aan een inwendig geestelijk leven. Dit inwendig leven vergelijkt hij met de fascinerende ontdekkingreis door de rijke regionen van het onbewuste. De westerse mens heeft het contact met de god die in hem schuilt verloren. Het onbewuste beschouwt hij als een rijke ertslaag van mogelijkheden die wachten op bewustwording en verwezelijking.

De waarde van een godsdienst wordt gemeten aan het evenwichtige zieleven dat de aanhangers ervan vertonen in hun inwendige leven, in hun relaties met anderen, in hun creativiteit en in hun sociale inzet.

58. Wat is normvervaging (+illustratie)?

(p. 2/7) Onder normvervaging kan worden verstaan de vervaging van collectief bindende regels in de maatschappij. Gemeenschappelijke normen worden doorgaans nog wel erkend, maar verliezen hun verplichtende karakter. Dit wordt in het politieke debat bewezen met de associatie met allerlei negatieve verschijnselen. (stijgende criminaliteit, agressie, vandalisme, belastingfraude,...) Dit gaat gepaard met een bepaalde vorm van permissiviteit. Er dient wel een onderscheid gemaakt te worden tussen houdingen die betrekking hebben op zelfbeschikking (abortus, zelfmoord, euthanasie) in de omgang met het eigen lichaam en gedragingen die anderen raken of de publieke zaak betreffen (fraude). In het eerste geval is de permissiviteit enorm toegenomen. We zijn oprecht gaan geloven dat we alleen nog onszelf verantwoording verschuldigd zijn.

In het tweede geval was er een toegenomen permissiviteit in 70 en 80. De oorzaken die hiervoor aangehaald werden:

- Overgang van een traditionele levensbeschouwelijke georiënteerde zuilenmaatschappij naar een plurale verzorgingsmaatschappij.
  - Een aanzienlijk gedeelte van het maatschappelijk draagvlak dat de verzuiling schraagde is weggeslagen.
  - Door deze ontzuiling is de sociale controle op individuen vanuit het maatschappelijk middenveld sterk afgenomen. → scherpe achteruitgang van de gemeenschapszin (eigenbelang).

59. In de premoderniteit is het intolerereerbare la difference comme telle: leg uit.

(p. 1/14-15) Rechtvaardigheid is tweevoudig:

- Gelijkheid voor de wet (ieder heeft een gelijk recht op vrijheid: gewetensvrijheid en meningsvrijheid).
- Voorwaarden om de nadelen van de meest achtergestelden bij de verdeling van de goederen te beperken.

In de premoderniteit is het intolerereerbare de mening van de intolerante persoon voor wie alles intolerereerbaar is wat afwijkt van zijn geloof en praktijk (la difference comme telle). Dit komt overeen met een cultuur waar alles niet strookt met de overtuigingen van die cultuur niet tolereerbaar is. Er is geen plaats voor andere visies, wat de meningsvrijheid en gewetensvrijheid van andersdenkenden beperkt.

Deze intolerantie strookt niet met de correcte intolerante, nl. de verwarring tussen rechtvaardigheid en staat. Intolereerbaar heeft hier te maken met juist de bescherming van de vrijheden van iedereen, ook minderheidsgroepen. Er moet bijgevolg plaats gemaakt worden voor de meningsvrijheid en gewetensvrijheid van iedereen. Discriminatie op basis van macht moet voorkomen worden.

60. Waarom is een confessionele of een stalinistische staat niet in staat om volgens Ricoeur noodzakelijke suprême ascèse du pouvoir op te brengen?

(p. 1/15) Het intolerereerbare van de rechtvaardigheid (verwarring tussen rechtvaardigheid en waarheid) heeft te maken met de tendens om enerzijds de sfeer van de rivaliserende vrijheid onrechtmatig toe te eigenen, en anderzijds met de tendens van de politiek om orderegels te vermengen met opgelegde regels, gericht tegen de inhoud van een ander discours. De inhoud van de belangen van individuen wordt door de rechtvaardigheid verwaarloosd precies omdat het over rechtvaardigheid gaat.

→ La suprême ascèse du pouvoir: de staat moet zichzelf zien als een scheidsrechter en niet als een tribunaal van de waarheid.

Een confessionele of stalinistische staat kan dit niet omdat ze niet neutraal is. Ze is geboren uit een cultuur die geen tolerantie tussen de verschillende maatschappelijke groepen toelaat. Deze culturen zien alleen de eigen cultuur als waarheid, en dulden dus geen tegenculturen omdat deze de staat zelf in gevaar zouden brengen. Rechtvaardigheid wordt bijgevolg sterk afhankelijk van de cultuur die maar een visie als waarheid ziet.

61. Hoe groeit de idee dat dwang in geloofszaken niet langer aanvaardbaar is?

(p. 1/18-20).

- Renaissance
Erkent de vrijheid van de mens en het recht anders te zijn. Nicolaus Cusanus huldigt een alomvattende verdraagzaamheid, gecombineerd met een intense belangstelling voor elke opvatting en wereldbeschouwing.
- 15e-16e E: Humanisme
Erasmus, Sebastiaan Castellio : alle onverdraagzaamheid gegroeid uit een

gebrek aan inzicht is niet toegelaten. Tegen n opdringerig geloof, tegen kettervervolgingen,...

- Reformatie
Het wilselement van de christelijke theologie. Het protestantisme en de reformatie wijken vlug af van het feit dat politieke druk niet noodzakelijk is.
- Contrareformatie
Alles uitroeien wat de moederkerk kan schaden, via geweld mensen tot het christelijke geloof brengen.

62. Is er een onderscheid tussen individualisering en egoïsme?

(p. 2/18) In een geïndividualiseerde samenleving, gaat men elk voor zich leven. Zo knokt elke zijn eigen waardenpatroon bij elkaar. De moderne mens werd zich meer en meer bewust van een veelheid van contingente waardensystemen en houdingen, die in de moderne maatschappij in versnippering naast elkaar bestaan. Deze samenleving komt tot stand door enerzijds het verlangen om aan de oorsprong van zichzelf te staan en anderzijds door het verbrokkeld aanbod van verlokkenende beelden en waarden die op dat verlangen inspelen.

Dit proces van individualisering valt niet samen met individualisme en eigenbelang. Verschillende vormen van solidariteit en ethische bewogenheid blijven bestaan in onze gendividualiseerde samenleving. Deze maatschappij hoeft geen maatschappij van hebberige egosten te zijn, maar het betekent wel het einde van het vastomstreven ik dat traditionele normen en waarden zonder al te veel discussie overneemt. Elk individu beslist zelf of hij een norm of waarde zal aanvaarden en met wie hij ze zal delen. Het individu wordt een zelfstandig zingever op ethisch vlak.

63. Als sociologen spreken over functionele differentiatie, wat bedoelen ze dan?

(p. 1/8) De moderne cultuur is niet langer religieus maar gelaïciseerd. De moderne cultuur behelst wezenlijk een gedifferentieerde samenleving.

K. Dobbelaere:

Het proces van functionele differentiatie gaf het ontstaan aan de segregatie van verschillende maatschappelijke subsystemen. De politieke, economische en godsdienstige subsystemen werden in de westerse samenlevingen in toenemende mate gespecialiseerd qua functies en ontwikkelden een differentiatie van rollen en rolverwachtingen. De functionele differentiatie bevordert niet alleen de ontwikkeling van specialisatie in maatschappelijke sferen, ook binnen elk subsysteem overheerst rationalisatie en specialisatie, waardoor taken gefragmenteerd en gemechaniseerd worden. Deze grote differentiatie van de moderne samenleving maakt het onmogelijk dat een godsdienst nog de basis zou kunnen zijn voor culturele integratie. De godsdienst is niet alleen meer nodig voor de samenleving, ze wordt zelfs hinderlijk. Ze werd gereduceerd tot het private domein, en werd maatschappelijk irrelevant.

De laïcisering is dus een gevolg van de functionele differentiatie die subsystemen verzelfstandigd en onttrokken heeft aan een allesoverkoepelend godsdienstig zingevingssysteem. De godsdienst is een subsysteem geworden naar de andere systemen.

64. Wat is quietisme?

Het quietisme is een mystieke richting in het christendom die vooral in de 17e E tegenover het ver doorgedreven dogmatisme ontstond. Het woord duidt op de overtuiging dat het hoogste geluk van de mens te vinden is in de passieve overgave aan wat verondersteld wordt Gods wil te zijn. Men aanvaardt gelijkelijk voorspoed en tegenslag en men berust er vooral. Te vermijden lijden roept geen protest op.

65. Leg het onderscheid tussen legitimatie en sublimatie uit.

66. Kunnen niet-religieuze motivaties tot religie leiden?

(p. 3/21) Feuerbach stelde dat godsdienst een projectie is. God is volgens hem niets anders dan het geprojecteerde spiegelbeeld van de mens, waaraan geen andere werkelijkheid beantwoordt dan de mens zelf → vervreemding of aliënatie. Marx en Freud hadden hierop hun versie (zie andere vragen).

Is deze projectie-theorie waarheid?

Wat godsdienst ook is, het is in elk geval een projectie. Niet alleen de religieuze kennis, maar elke vorm van menselijke kennis heeft een projectieve dimensie.

- Theoretische kennis,
- Ervaringskennis: ervaring is niet alleen selectief maar ook projectief,
- Cultuur: ordening van ervaring vanuit een interpretatiekader dat men gaandeweg opbouwt, vanuit een geheel dat men projecteert maar toch niet helemaal overziet.

→ Godsdienst: een menselijk zoekontwerp, een projectie. Achter onze gods idee en religieuze voorstellingen zitten diepmenselijke verlangens (zowel frustraties als positieve menselijke verlangens).

Zijn alle motieven om te geloven terug te brengen tot menselijke behoeften en begeerten? Men moet een onderscheid maken tussen:

- Projectie inherent aan de menselijke ervaring, kennis.
- Projectietheorieën die stellen dat godsdienst slechts een projectie is.

→ Een bepaalde godsdienstbeleving kan inderdaad louter projectief zijn, maar dat betekent niet dat de godsdienst als zodanig louter projectie is.

Verklaring:

- Onderscheid tussen een behoefte, gemis (nood) en een verlangen:

- verlangen: een aandrang die opgewekt worde door een ontmoeting (zonder dat er voordien een nood was (toch niet bewust), en zonder dat die ontmoeting een behoefte bevredigt (Freud: liefhebben = ongeremd seksueel leven)
- toepassing op religie: de menselijke betrokkenheid op het transcendente (nood aan het religieuze) die ieder mens ingeboren is, kan ook vergeten, onbewust of zelfs verdrongen worden. → Onbewust en verdrongen religiositeit.
- A. Vergote:

Godsdienst bestuderen vanuit de psychische dynamismen die de mens ertoe drijven zich tot het bovennatuurlijk-religieuze te wenden om bevrediging te vinden van menselijke verlangens.

  - Specifiek religieuze motivaties.
  - Niet-religieuze motivaties:
    - * Religie sticht een eigen zin en waarde, het zet de mens aan om binnen te treden in het leven dat door de godsdienst ontsloten wordt. De mens kan hierop ingaan, maar hij blijft daarbij de mens die hij is, met zijn neigingen en tendenties. Wie zich om welk motief ook, tot God wendt, overstijgt steeds zijn binnenwereldse motivaties. De godsdienstige gedraging kan nooit totaal door die motivaties gedetermineerd zijn.
    - * De motivaties zijn niet alleen ambigu (dubbelzinnig), ze zijn ook ambivalent (tegenstrijdig). Ze keren zich tegen de godsdienst die ze heeft gemotiveerd:
      - vraaggebed en religieuze troost vs. harde realiteit → godsdienst verliest talrijke functies.
      - Interne dissonantie tussen de feitelijk beleefde religie en de door de godsdienst gepresenteerde betekenissen.
    - * de motivatie gaat een ambivalente verhouding aan met religie en leidt tot een conflict:
      - Opgeven van de religie (door geen functioneel belang)
      - Ontdekking van een nieuwe religieuze zin.

→ Het feit dat de motivaties die met de beleden religie in dissonantie staan, onbewust blijven (anders zou hij de godsdienst niet gelijk stellen met de zin die hij eraan gegeven heeft), toont duidelijk aan dat de mens, zelfs daar waar die motivaties de religie naar hun eigen finaliteit ombuigen, de bewuste bedoeling heeft religieus gelovig te zijn. Ofschoon zijn intentie door zijn motivaties verduisterd wordt, gaat zij toch verder dan deze, en drukt zij zich uit in termen die de mens, hoe weinig het ook zij, openen op de aanwezigheid van een andere werkelijkheid die hem toegewend is.

67. Waarom wordt milieuetiek in sommige kringen gecontesteerd?

68. Waarom is volgens u het nkindbeleid in China aanvaardbaar/onaanvaardbaar?

69. Wat betekent deep ecology? Wat denk je over deze stroming?

= Vraag 46

70. Illustreer een ecocentrische visie op gebruik van technologie voor milieudoelinden.

Ecocentrisme: zie vraag 48. Uitgangspunt = ecologische inpasbaarheid. De natuur heeft haar eigen regelmechanismen en herstelvermogen en het menselijk handelen moet zoveel mogelijk in dit regelmechanisme ingepast worden.

(↔ technisch economische benadering: minder afval in plaats van beter verwerking, minder autoverkeer en minder autos ipv. minder milieuvervuilende autos)

Economische nulgroei is acceptabel.

71. Geef een duidelijk voorbeeld van een confessionele politiek.

72. Illustreer de ontmythologisering van bijbelpassages/koranpassages.

73. De basisidee van het pathocentrisme is ontstaan in een periode waarin Amistad zich afspeelt, verklaar.

Pathocentrisme: het is niet omdat mensen bepaalde eigenschappen hebben die dieren niet hebben, dat mensen ook moreel relevanter zijn. Onder mensen is het ook ethisch onaanvaardbaar om secundaire eigenschappen te beschouwen als moreel relevante factoren.

Amistad: slavernij: Een schip met slaven arriveert in USA, en men discussieert er welke van die mensen nu eigenlijk slaaf zijn (wat is het criterium van morele beschouwing).

Dit heeft de aandacht aangewakkerd voor een dergelijke opdeling, en werd overgedragen op dieren.

74. In zijn boek De ogen van de panda spreekt E. Vermeersch over het Scylla-Charybdis-principe. Wat bedoelt hij?

De menselijke beïnvloeding van het milieu kan problematisch worden door de groei van het aantal mensen en als gevolg daarvan de evolutie van de omvang en de aard van hun milieugebruik.

E. Vermeersch: combinatie van bevolkingsgroei en welvaartstoename? **Scylla-Charybdis-principe**:

Ofwel wordt het een ecologische catastrofe ofwel een sociale catastrofe. Hoe groter het gedeelte van de wereldbevolking is dat in welstand leeft, hoe meer het ecosysteem in gevaar is; hoe meer het ecosysteem wordt gevrijwaard, hoe meer dit gepaard gaat met mateloze ellende.

75. Kan milieubescherming antropocentrisch zijn?

= Vraag 41.

76. Verklaar het begrip milieuschaarste

= Deel vraag 45.

77. Leg uit wat G. Hardin met de notie Tragedy of the commons bedoelt.

Tragedy of the commons = drama van de massa.

Ook Hardin vond de overbevolking de oorzaak van de milieuproblematiek.

De uitdrukking "Tragedy of the commons" is voor het eerst gebruikt door Garret Hardin (Universiteit van Californi) in 1968. Hij beschreef een probleem dat optrad op gemeenschappelijke weidegronden (de "commons") in Afrika. De oorzaak van dat probleem is eigenlijk dezelfde als van de aantasting van het milieu, dat in feite ook gemeenschappelijk bezit is. Een aantal boeren laat hun kuddes grazen op de gemeenschappelijk weiden. Individuele boeren hebben er belang bij om een zo groot mogelijke kudde te laten grazen omdat dat meer status en inkomen geeft. Maar alle boeren gemeenschappelijk hebben er belang bij dat er niet zoveel gegraasd wordt dat de weide overbegraasd en dus vernield wordt. Op het moment dat overbegrazing dreigt, zal iedere boer willen pakken wat hij nog pakken kan, want anders pakken de andere boeren het wel. Dan gaat de weide snel te gronde, tenzij het de boeren lukt een soort overheid in het leven roepen (bijvoorbeeld een soort beheersraad). Die overheid moet dan met enig gezag overbegrazing voorkomen door "free riders" tot de orde te roepen. De andere mogelijke oplossing is om de weide op te delen in private stukjes. Lukt dit geen van beide, dan is de tragiek dat hoewel de boeren misschien goed weten dat het fout gaat, ze er individueel niets aan kunnen doen.